

SİİRT ARAPÇASINDA DİLSEL FARKLILIKLAR*

Emin CENGİZ**

Öz

Resmi dilin yanı sıra Türkiye’de konuşulan dilden birisi de Arapçadır. Bu dil, genellikle Türkiye’nin güneydoğu illerinde yaşayan Arap asıllı vatandaşlar tarafından konuşulmaktadır. Siirt ili de içerisinde Arapça konuşan insanların bulunduğu şehirlerdendir. Siirt Arapça diyalekti, Siirt merkez ile Rıstâk bölgesi diye bilinen Tillo ilçesi ve etrafındaki altı yerleşim yerinde konuşulmaktadır. Bu yörede konuşulan Arapça diyalektinin bir yazılı dili bulunmamakla birlikte asırlardır sözlü kültüre dayanarak ayakta kalmayı başarmıştır. Tarihi süreç içerisinde farklı kültürlerle iletişime geçilmesi, bir yazılı sisteme dayanmaması ve değişen dünya algısı karşısında çeşitli etkenlere maruz kalması neticesinde bu dilin ses, yapı ve karakterinde birtakım değişimler olmuştur. Genel olarak meydana gelen bu değişimler Siirt Arapçasının konuşulduğu Siirt merkez ile Rıstâk bölgesi arasında zamanla birtakım farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Zamanla oluşan bu farklılıklar, bu dili konuşan insanlar tarafından kolaylıkla fark edilebilir

* Bu çalışma, 10-12 Haziran 2019 tarihlerinde İKSAD tarafından Siirt’te düzenlenen ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi’nde yazar tarafından sunulan “Siirt Arapça Diyalektinin Konuşulduğu Bölgelerdeki Dilsel Farklılıklar” adlı tebliğin makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı, fatih-emin@hotmail.com, Orchid. Org: 0000-0001-5109-1342.

seviyeye ulaşmıştır. Hatta Rıstâk bölgesindeki köyler arasında bile başta fonetik olmak üzere birtakım dilsel farklılıklardan söz etmek mümkündür. Bu anlamda lehçe de hem bazı seslerin telaffuzunda hem bazı isim ve fiillerin kullanımında hem de sözlü edebiyat ürünlerinin lafız ve kullanım amaçlarında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıkların oluşmasında kültürel, coğrafi, fiziki ve demografik yapı gibi birtakım faktörler etkili olmuştur. Bu çalışmada Siirt Arapça diyalektinin konuşulduğu bölgelerde oluşan dilsel farklılıklar ve bu farklılıkların altında yatan sebepler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belâgatı, Lehçe, Siirt Arapçası, Rıstâk, Tillo.

LINGUISTIC DIFFERENCES IN THE REGIONS WHERE SIIRT ARABIC DIALECT IS SPOKEN

Abstract

One of the languages spoken in Turkey as well as the official language is Arabic. This language is usually spoken by Arab peoples who live in southeastern Turkey. Siirt province is one of the cities with Arabic speaking people. Siirt Arabic dialect is spoken in six villages around the town of Tillo, known as Siirt center and Ristaq region. Although there is no written language of the Arabic dialect spoken in this region, it has been able to survive for centuries on the basis of oral culture. As a result of communication with different cultures in the historical process, not relying on a written system and being exposed to various abrasive factors in the face of changing world perception, there have been some changes in the voice, structure and character of this language. These changes in general caused some differences between Siirt center and Ristaq region where Siirt Arabic is spoken. These differences over time have reached a level that can be easily recognized by people who speak this language. Even among villages in the Ristaq region, it is possible to mention some linguistic differences to be primarily phonetic. In this sense, there have been some differences in the use of some names and verbs in the pronunciation of some voices in the dialect and in the use of oral literature products. Some factors such as cultural, geographical, physical and demographic structure have been influential in the formation of these differences. In this study, the linguistic differences in the regions where Siirt Arabic dialect is spoken and the underlying causes of these differences will be discussed.

Keywords:

Arabic Language and Rhetoric, Dialect, Siirt Arabic, Ristaq, Tillo.

GİRİŞ

Her dil, yaşadığı dönemde, ilişkide bulunduğu çevre, konuşulduğu coğrafyanın şartları ve din gibi faktörlerden etkilenir. Bir dil esasında çeşitli ölçü ve düzeylerde üyesi bulunduğu dil ailesine bağlı olduğu gibi lehçe, ağız ve şive gibi alt kollara da ayrılabilir. Lehçe; bir dilin çeşitli yazılı vesikalarla izlenebilen; dilden ses, biçim, anlam ve dizim yönünden birtakım farklılıklar gösteren alt kollarıdır.¹ Ağız veya şive ise aynı lehçe içerisinde küçük ayrımlar gösteren kullanımlardır.²

Arap dünyasında yazı dili olarak “resmi, standart veya fasih Arapça” kullanılıyor olsa da günlük hayatta halk arasında bölgeden bölgeye birtakım dilsel farklılıklar gösteren lehçeler, ağızlar ve şiveler konuşulmaktadır. Bu yöresel dillerin geneli “Ammice, halk Arapçası veya mahalli Arapça” şeklinde tarif edilmektedir.³ Sadece Arap dünyasında değil, Anadolu’da da asırlardır Arap asıllı halklar yaşamaktadır. Zira günümüzde Türkiye’de konuşulan onlarca dilden birisi de Arapçadır. Türkiye’nin özellikle Suriye ve Irak sınırlarına yakın illerinde ve güneydoğu illerinde Arapçaya ait lehçeler konuşulmaktadır. Arapçanın konuşulduğu illerden birisi de Siirt’tir. Bu dili, il merkezi ile Rıstâk⁴ bölgesi olarak bilinen Sînép (Çatılı köyü), Fırsef (Dereyamaç köyü), Halenzé (Siirt’e bağlı Bağtepe mahallesi), Tôm (İkizbağlar köyü) ve Fîskén (Doluharman köyü)’de yaşayan Arap asıllı veya sonradan Araplaşmış insanlar konuşmaktadır. Hatta bu yörede hala Arapça dışında başka bir dil bilmeyen yaşlı insanların olduğu bilinmektedir. Ancak son yıllarda okuma yazma oranının artmasıyla yeni neslin tamamına yakını Arapçanın yanında Türkçeyi de konuşabilmektedir. Ayrıca bu yöredeki Araplar içerisinde Kürtçeyi üçüncü bir dil olarak bilenlerin oranı azımsanmayacak kadar fazladır.

1 Nesrin Bayraktar, *Dil Bilimi*, 4. Baskı, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), 47-49.

2 Doğan Aksan, *Dil, Şu Büyüklü Düzen*, 4. Baskı, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017), 18.

3 Tahirhan Aydın, “Standart Arapça ve Lehçe Tartışmaları”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4, (Aralık/2015): 108.

4 Farsçadaki رسته kelimesinden Arapçaya geçmiş olan Rıstâq (رستق), sözlükte siyahlık esmerlik veya birbirine yakın yerleşim yerleri ve otlaklar anlamına gelmektedir. Bk. Ebu’l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzur el-Ensârî, *Lisânu’l-‘Arab (I-VI)*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli, (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, t.y.), III: 1635,1640.

Siirt Arapçası, asırlar boyunca yazılı kültürden yoksun bir şekilde tamamen sözlü kültüre dayanarak varlığını sürdürmeyi başarmış olsa da bu süreçte hem ses hem yapı anlamında önemli birtakım değişimlere uğramıştır. Nitekim bölgede konuşulan Kürtçe ve Türkçe gibi dillerden oldukça etkilenmiş, bu dillerden pek çok ödünç ses, kelime ve yapı almıştır.⁵ Bu nedenle söz konusu lehçenin ele alındığı bu çalışmada Arap alfabesinin yanında Latin harfleri de kullanılmıştır. Ayrıca Latin alfabesine birtakım transkripsiyon işaretleri eklenmiştir. Aşağıdaki tabloda bu çalışmada kullanılan alfabe ve transkripsiyon sisteminin ayrıntıları verilmiştir.

Sesli harfler:

أَ آ : Â/â, Ê/ê	يَ : Î/i	وُ : Û/û
اَ : A/a, E/e	يَ : İ/i	وُ : U/u

Sessiz harfler:

خ : H/h	ح : H/h	ج : C/c	ث : F/f	ت : T/t	ب : B/b	ء : ' /
ص : S/s	ش : Ş/ş	س : S/s	ز : Z/z	ر : R/r	ذ : W/w	د : D/d
ق : K/k	ف : F/f	غ : Ğ/ğ	ع : ' /	ظ : W/w	ط : T7t	ض : W/w
ي : Y/y	و : V/v	هـ : H/h	ن : N7n	م : M/m	ل : L/l	ك : K/k

İlave Edilen Harfler

چ : Ç/ç	گ : G/g	او : O/o	پ : P/p	ژ : J/j
---------	---------	----------	---------	---------

Bu yazım sisteminin yanı sıra Siirt Arapçasının ses yapısında, latin alfabesinde bulunmayan é ve í gibi sesler de bulunmaktadır. Resmi Arapçada bulunmayan ve “gevrek e” diye tabir edilen é (إ) harfi, e ile i arasındaki imâleli bir sesi ifade eder. Örneğin سَنَإِ / sené (yıl), فَصَبَإِ / kasabé (ciğer), شَوْشَإِ / şûşé (şişe) gibi kelimelerin telaffuzunda görüldüğü gibi genellikle müenneslik te (ة)sinin karşılığı olarak kullanılır. Siirt Arapçasında yoğun bir şekilde kullanılan bir ses olan í harfi ise e, i ve u seslerinin karışımından çıkan bir ses olup daha çok resmi Arapçadaki i (kesra) sesinin değişime uğramasıyla oluşmuştur. Bu ses, Siirt Arapçasında oldukça fazla kullanılmaktadır. Ör-

⁵ Gabriel Bituna, *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt, Turcia*, (Bükreş: Bükreş Üniversitesi Yayınevi, 2016), 11-12.

neğin حِنطَة / *hinta* (buğday), مَنجَل / *míncél* (keser), فِئْتِنَة / *fitne* gibi kelimelerde bu sesin kullanıldığı görülmektedir.⁶

Bir toplumun kültürünü ve dünyaya bakış açısını bilmek, o toplumun dilini tanımakla mümkündür. Bir dili tam manasıyla tanımak için de o dili konuşan insanlar arasındaki benzeyen ve ayrışan yönleri bilmek gerekir. Bu noktadan hareketle söz konusu çalışmada Siirt Arapça diyalektinin konuşulduğu yörelerdeki fonetik nüanslar, bazı isim, fiil ve harflerin kullanımındaki değişiklikler ile atasözü ve tekerleme gibi sözlü kültür unsurlarının kullanımındaki farklılıklar ele alınacaktır. Ayrıca bu farklılıkların altında yatan sebepler tartışılacaktır. Yine bu çalışmada yapılan tespitler; ilgili dilin konuşulduğu bölgede yapılan birebir mülakatlar, saha araştırması ile yazılı ve görsel veriler ışığında toplanan verilerden oluşmaktadır. Yine çalışmanın konusu olan lehçenin araştırmacı tarafından biliniyor olması ve yazarın bölgenin çeşitli yerleşim yerlerinde konuşulan ağızlara hâkim olması, ona bu konuda kendi tecrübe ve bilgi birikiminden yararlanma imkânı sağlamıştır.

1. FONETİK FARKLILIKLAR

Siirt Arapçasının konuşulduğu yöreler genel hatları ve karakteristik yapısı itibarıyla temelde Siirt il merkezi ve Rıstâk bölgesi olarak ikiye ayrılabilir. Ancak bu taksimatın sınırlarını net hatlarla çizmek mümkün değildir. Bu bölgelerde yaşayan Arapların dillerinde birbirine benzeyen ve birbirinden ayrışan hususiyetler üzerinden bir gruplandırma yapılabilir. Bunların yanı sıra Rıstâk bölgesindeki yerleşim yerlerinde dahi bazı fonetik ve vurgu farklılıklarının olduğunu belirtmek gerekir.⁷ Ancak lehçeyi iyi bilen birisi, karşısındaki kişi konuşmaya başladığı anda hemen hemen onun hangi köyden olduğunu tahmin edebilmektedir. Zira bu yerleşim yerlerinde yaşayan Arapların başta fonetik olmak üzere dillerinin kendilerine has birtakım özellikleri vardır. Aşağıda bu özellikler, örnekler üzerinde ele alınacaktır.

⁶ Emin Cengiz, “Türkçenin Siirt Arapçasına Etkisi”, *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, Ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt, (Ankara: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 713.

⁷ Emin Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*, Ed. Yaşar Acat, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018), 239.

1.1. Sesli Harflerin Telaffuzundaki Farklılıklar

Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgelerde karşılaşılan fonetik farklılıkların başında imâle gelir.

• **İmâle/ ʾ:** Sülâsî kökü *ميل* / *meyl* olan bu kelime sözlükte “bir yerden ayrılmak ve bir yöne doğru meyletmek” anlamlarına gelmektedir.⁸ İstilah olarak ise imâle; “elif harfinin (i) sonrasında gelen kesraya yaklaştırılması⁹ veya ses uyumunu sağlamak için elifin yâ (ي) harfine, fethanın da kesraya yaklaştırılarak telaffuz edilmesi”¹⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Birçok Arap lehçesinde kullanılan imâle, klasik Arap dili gramer çalışmalarında da uzun uzadıya ele alınmıştır. Esasında “elif, yâ, fetha ve kesra” ile ilgili bir fonetik özellik olan imâle, Türkiye’de konuşulan Arapça diyalektlerinde sıklıkla kullanılan bir sestir. Siirt Arapçasında ise imâle, genellikle kelimelerin sonundaki müenneslik te (ة)‘sinin telaffuzunda kullanılır. Ancak Rıstâk bölgesinde, özellikle Tillo ve Fırsêf (Dereyamaç) köyünde ise imâlenin müenneslik te (ة)‘sinin yanı sıra bazı sözcüklerin telaffuzunda da yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin buradaki Araplar, *يَظْرَخ* *yepşex* (yaprak sarma), *سَجِخ* *seçéx* (saçak), *مَرْكَز* *merkéz* (merkez), *غَنِم* *ğeném* (keçiler), *أَمِل* *emél* (bit), *جَبِل* *cebél* (dağ), *وَلِد* *veléd* (çocuk), *نَكِت* *nekét* (huzursuzluk), *سَنِت* *senét* (senet) ve *قَلَم* *kelém* (kalem) gibi kelimelerin son hecelerinde bulunan e harfini é sesi ile imâleli bir şekilde telaffuz ederlerken, Siirt’in merkezi ile İkizbağlar köyü gibi diğer yerlerde düz e sesiyle söylenir.¹¹ Bunun yanı sıra yörenin diğer bölgelerinde de bazı kelimelerde imâlenin kullanıldığına rastlanabilmektedir. Örneğin Siirt merkez ve İkizbağlar köyünde *النِس* / *en-nés* (insanlar) ve *زَيْد* / *zéyéd* (daha fazla) gibi kelimelerde imâle kullanılmaktadır. Bu durum Rıstâk bölgesindeki fonetik farklılıkları ortadan kaldırmaz. Zira klasik kaynaklarda *الناس* / *en-nés* ve *الحجاج* / *el-Heccéc* gibi kelimelerin kıyasî olmalarına rağmen imâle ile telaf-

⁸ İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab*, VI: 4309.

⁹ Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. ve nşr. Abdusselâm Muhammed Harun, 3. Baskı., (Beirut: ‘Âlemu’l-Kütüb, 1983), IV: 117.

¹⁰ Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî *ez-Zemahşerî*, *el-Mufasssal fi ‘İlmi’l-‘Arabîyye*, thk. Salih Kadâra, (Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2004), 345-346.

¹¹ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 239.

fuz edildiği ifade edilmektedir.¹² Dolayısıyla bu tür kelimeler şâz kullanım olarak değerlendirilebilir.

Klasik kaynaklarda, isim ve fiillerin aksine harflerde imâlenin yapılamayacağı görüşü hakimken¹³ Siirt Arapçasında ise her üç kelime türünde imâlenin kullanıldığı yerler görmek mümkündür. Örneğin *أَكَلَ سَمَكًا / Ekél semék* (balık yedi), *وَلِدَ أَمْسًا / Veléd ems* (dünkü çocuk, acemi) ve *مِي كَجَا / Mé kiccê* (henüz gelmemiş) cümleleri incelendiğinde her üç kelime türünde imâlenin kullanıldığı görülecektir.

İmâle, Kürtçede oldukça yoğun olarak kullanılan bir sestir. Bu nedenle Siirt Arapçasının konuşulduğu bazı bölgelerde imâlenin daha yoğun kullanılıyor olması, o yerleşim yerlerinin Kürtçeden daha fazla etkilenmiş olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Arap ve Kürtlerin iç içe yaşadığı Tillo'da imâlenin diğer bölgelere nazaran daha yoğun bir şekilde kullanılması bu kanıyı desteklemektedir.

Sonuç olarak Siirt Arapçasında imâlenin genellikle müenneslik te'sini ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Tillo ve Fîrsêf köyü gibi Rıstâk bölgesinin bazı yerleşim yerlerinde imâlenin daha yoğun bir şekilde kullanıldığı ve bu iki yerleşim yerinde imâle ile telaffuz edilen pek çok kelimenin diğer bölgelerde normal e sesiyle söylendiği tespit edilmiştir. İmâlenin eski Arap lehçelerinde yoğun bir şekilde kullanıldığı ve klasik kaynaklarda bu ses ile ilgili geniş bilgilerin yer aldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra imâlenin pek çok kelimeye uygulanması ve birtakım ödünç kelimelerin de imâle ile telaffuz edilmesi, başta Kürtçe olmak üzere bölgede konuşulan diğer dillerden etkilenmenin neticesi olarak değerlendirilmiştir.

• **a-e/ sesi:** Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgelerde a-e seslerinin telaffuzunda birtakım farklılıklara rastlanabilmektedir. Bu farklılık, düzenli olarak her kelimedede değil bazı kelimelerde ve nadiren oluşmaktadır. Örneğin Rıstâk bölgesinin bazı yerleşim yerlerinde bazen imâlenin yerine "a" sesi kullanılmaktadır. Nitekim İkizbağlar köyünde kullanılan *نَخْسَر / nıxsér* (zarar ediyoruz) fiili, Tillo ve Siirt merkezde *نَخْصَار / nıxsâr* şeklinde telaf-

¹² Bk. Zemahşerî, *el-Mufassal*, 349.

¹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 138-140; Doğan Fırncı, "İmâle Kurallarını İnşasında Müberred'in Kullanıldığı Bazı Kavramlar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40, (2016): 151.

fuz edilmektedir.¹⁴ Ayrıca Siirt merkez ve Fırsêf köyünde son hecesi /a sesiyle telaffuz edilen يِقْرَا / *yıkrâ* (okuyor) ve /e sesiyle telaffuz edilen يَبْكِي / *yıbkê* (ağlıyor), يَبْكِي / *yıbkî* (konuşuyor) ve اِمَصْفَى / *ımsaffâ* (süzme) kelimeleri, İkizbağlar köyü ve Halenzé'de يَقْرِي / *yıkrî*, يَبْكِي / *yıbkî*, يَبْكِي / *yıbkî* ve اِمَصْفَى / *ımsaffî* şeklinde /i sesiyle söylenmektedir. Bu durumun tam tersi de mümkündür. Yani Siirt merkezde /e sesiyle telaffuz edilen bir kelime, bazen diğer bölgelerde /a sesiyle telaffuz edilebilmektedir. Örneğin اَزْغَرُ / *ezğêr* (daha küçük) kelimesi Siirt merkezde /e sesiyle söyleniyorken, İkizbağlar köyünde اَزْغَرُ / *azğâr* şeklinde /a sesiyle telaffuz edilmektedir. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

• **o/و sesi:** Siirt Arapçasında bölgeden bölgeye kullanımı farklılık gösteren harflerden birisi de “o” sesidir. Örneğin Tillo ve Fırsêf köyünde عَقُولُ / *'akôl* (akıl), عَصُورُ / *'asor* (ikindi) ve يَنْقُولُ / *yınkôl* (taşıyor) şeklinde söylenen kelimeler; Siirt'in merkezi, Halenzé mahallesi ve İkizbağlar köyünde 'ekel, 'asar ve yınkêl şeklinde ince seslerle telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Tillo ve Fırsêf köyünde telaffuzda daha geniş seslilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Ancak bu durum değişmez bir kural değildir. Örneğin Siirt merkezde يَقْصِرُ / *yıksar* (kısılıyor) ve يَصْتَبِرُ / *yıstıbar* (sabrediyor) fiillerinin son hecesindeki sesli harfler, /a sesi ile telaffuz edilirken; İkizbağlar köyünde bu fiiller *yıksor* ve *yıstıbor* şeklinde /o sesiyle ifade edilmektedir. Fakat bu durumun yaygın olmadığını nadiren gerçekleştirdiğini ifade etmek gerekir.

1.2. Sesiz Harflerin Telaffuzundaki Farklılıklar

• **ķ/ق sesi:** Mısır, Suriye ve Irak'ta konuşulan Arapça lehçelerin aksine Anadolu'da konuşulan Arapça diyalektlerinde fasih Arapçadaki bazı seslerin korunduğu görülmektedir.¹⁶ Bunlardan bir tanesi de ق / *ķaf* harfidir.

Siirt Arapçası, büyük Mezopotamya diyalekt bölgesinin bir parçası

¹⁴ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 239.

¹⁵ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 239.

¹⁶ Mehmet Şayır, *Mardin Arapça Diyalekti*, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2017), 24.

olarak kabul edilen قَلْتُ (Kılту)¹⁷ lehçesine ait bir diyalektir.¹⁸ Bu lehçeyi konuşanlar, ق / *kaḥ* harfini fasih Arapçadaki gibi telaffuz ederken, bu harfin diğer Arap lehçelerinde farklı bir sese dönüştürüldüğü görülmektedir. Örneğin Mısır, Suriye ve Lübnan lehçelerinde ق / *kaḥ* harfi (î) *hemze'ye*, Filistin ve Ürdün lehçelerinde ك / *keḥ* harfine, Körfez ülkelerinde ise “g” sesine dönüştürülmektedir. Bunun yanı sıra Fas lehçesinde ق / *kaḥ* harfinin fasih Arapçadaki gibi telaffuz edildiğini de belirtmek gerekir.¹⁹ Siirt Arapçasında ise ق / *kaḥ* harfinin bazı bölgelerde fasih Arapçadaki şekliyle korunduğu, bazı yerlerde ise e (î) sesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Örneğin Siirt merkezde قَلْتُ *kılту* (söyledim) kelimesinde ق / *kaḥ* harfi korunurken, Rıstâk bölgesinin bazı yerleşim yerlerinde ise bu kelimenin اَلْتُ / *iltu* şeklinde telaffuz edilmekte yani ق / *kaḥ* harfi hemzeye dönüştürülmektedir.²⁰

Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgelerde bazen bayanların konuşmalarında ق / *kaḥ* harfi hemzeye dönüştürülmektedir.²¹ Örneğin bayanlar; قَامُوا / *kâmû* (kalktılar) kelimesini اَمُو / *âmû* şeklinde, قَصِير / *kasîr* (kısa) kelimesini اَصِير / *asîr* şeklinde telaffuz etmektedirler.²² Aslında bu telaffuz şekli Siirt Arapçasına özgü bir kullanım olmayıp kadın-erkek ayrımı olmaksızın Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin gibi çeşitli Arap ülkelerinde yaygın olarak rastlanabilen bir durumdur.²³ Yine Siirt merkezde hem kadınların hem erkeklerin ق / *kaḥ* harfiyle başlayan pek çok kelimeyi hemzeye dönüştürerek telaffuz ettikleri görülmektedir. Ancak Rıstâk bölgesinde ise sadece kadınların bu kelimeleri hemze ile telaffuz ettikleri, erkeklerin ise çoğunlukla ق / *kaḥ* harfini olduğu gibi söyledikleri müşahade edilmiştir. Siirt merkezdeki Arapların bu şekilde ق / *kaḥ* harfini hemzeye dönüştürmeleri, telaf-

¹⁷ Arapçanın “Kılту” lehçesine dair geniş bilgi için bk. Jastrow Otto, “Türkiye’de Arapça Diyalektleri -Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru”, çev. Muna Özezen, *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi* 24/2 (2015): 65-66.

¹⁸ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 223.

¹⁹ Şayır. *Mardin Arapça Diyalekti*, 24.

²⁰ Snép (Çatılı) köyü hariç Rıstâk bölgesinin tamamında قَلْتُ / *kılту* kelimesindeki ق / *kaḥ* harfi hemzeye dönüştürülmektedir.

²¹ Bk. Necim Gül, *Siirt Arapçasını Kurtarmak*, (b.y.: Sage Matbaacılık, 2013), 18.

²² Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 238.

²³ M. Şirin Çıkar - Abdulhadi Timurtaş, “Siirt Yöresinde Konuşulan Arapçanın Temel Özellikleri”, *Nüşa Şaarkiyat Araştırmaları Dergisi* 28 (2009/I), 98; Bituna, *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt*, 19.

fuzu zor olan harfleri kolaylaştırmak istemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Zira Siirt Arapçasında, başta peltek harflerin kullanımdan çıkarılması olmak üzere pek çok yerde telaffuz kolaylığına gidildiği görülmektedir.

Siirt Arapçasındaki bazı atasözlerinde de ق / *kaf* harfinin telaffuzuyla ilgili farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin Siirt merkezde kullanılan إي نَقْرُوبِ جَوْفُ / *Î naqrob arâni cevfu* (Karnının köşelerini araştırıyor)²⁴ atasözündeki اَرَانِي / *arâni* kelimesi, İkizbağlar köyünde قَرَانِي / *karâni* şeklinde telaffuz edilmektedir. Yine المَعْلَقَ فِي فِمْو، الحَجْرَةَ فِي إِيدُو / *Îl-Ma'laqa fi fimmu, il-bacara fi idû* (Kaşık ağzında, taş elinde)²⁵ atasözünde geçen المَعْلَقَ / *il-Ma'laqa* (kaşık)²⁶ kelimesinin başta bayanlar olmak üzere Siirt merkez gibi çeşitli yerleşim yerlerinde مَعَالًا / *ma'la'a* şeklinde telaffuz edilmektedir.

2. BAZI KELİME FARKLILIKLARI

Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgelerde bazı kelimelerin lafızları, kullanıldıkları yerleşim yerlerine göre farklılık göstermektedir. Aşağıdaki tabloda Siirt Arapçasında farklı kullanımları olan ve Arapçada isim, fiil ve harf diye tabir edilen kelime türlerinden örnekler verilmiştir:

Kelime	Siirt	Tillo	Fırséf	Snép	İkizbağlar	Fiskén
yol	tarık	darp	tarık	darp	darp	tarık
içinde	fastu	fiyu	fiyu	fiyu	fiyu	fiyu
söyle	kül	ül	ül	kül	ül	ül
yer	karf	arf	arf	karf	arf	arf
ağaç	sıcara	ceşş	sıcara	dêré	ceşş	dêré
kedi	sannôra	pışşûné	pışşûné	pışşûné	pışşûné	pışşûné
ahır	âhôr	tavlé	tavilé	tavlé	tavlé	ıstabal
kurbağa	ravda'e	şakavkarav	şakavkıré	şakavkara	şakavkara	levdeğe
armut	tômânî	şakkök	şakkök	'amberî	şakkök	şakkök
beğendim	rıwıtu	'ıcbtu	'ıcbtu	rıwıtu	rıwıtu	rıwıtu
nine	meymé	meymé	meymé	yémô	meymé	meymé
sus	ıskıt	hış	hış	hış	hış	hış
çok	ıkfır	bövş	bövş	bövş	bövş	bövş

²⁴ Bu atasözü; olmadık konuları açık gereksiz yere konuşan ve insanların kafasını boş laflarla şişiren kişiler için kullanılır. Bkz. Ayhan Mergen, *Siirtlinin Gönlünden Diline Yanşıyan Atasözleri ve Deyimler Arapça Söylenileriyle*, (Siirt: Özel Basım, 2017), 158.

²⁵ Bu atasözü; bazı insanların başkalarından yararlanmaya devam ederken bile onlara zarar vermeye kalkıştıklarını ifade etmektedir. Bkz. Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 160.

²⁶ Gül, *Siirt Arapçasını Kurtarmak*, 29.

biraz	gemşé	ışveyye	ışveyyé	ışveyyé	ışveyyé	ışveyyé
oku	ıkrâ	ıkrî	ıkrâ	ıkrî	ıkrî	ıkrî
iniş	nezlé	nezlé	nezlé	nezlé	nezlé	hadra
bidon	vidon	vidon	vidon	vidon	vidon	tlöké
hızlı	ıbbîf	ıbbîr	ıbbîr	ıbbîr	ıbbîr	ıbbîr
hırsız	harâmî	şıbbât	şıbbât	şıbbât	şıbbât	şıbbât
çağır	ız'ak	sîh	sîh	sîh	sîh	sîh
düğün	'ırs	de've	de've	de've	de've	de've
hastane	esteheâne	keздеheâne	keздеheâne	keздеheâne	keздеheâne	keздеheâne
kaygan	zallök	şammôt	şammôt	şammôt	şammôt	şammôt
avcılık	sayt	neçîr	neçîr	neçîr	neçîr	neçîr
yarasa	ğışşêfé	ğittâfé	ğittâfé	ğittâfé	ğittâfé	ğittâfé

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Siirt merkez ile Rıstâk bölgesi arasında dilsel farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak dikkat çekici olan bir diğer husus ise Rıstâk bölgesindeki bazı yerleşim yerlerinde bazen merkezdekine benzeyen farklılıkların olması bazen de kendilerine has bir özellik ortaya koyabilmeleridir. Bu kadar dar bir alanda lehçede gözlemlenebilen farklılıkların en önemli nedeni, Siirt Arapçasının bir yazılı dilinin olmamasıdır. İkinci etkin sebep ise bazı bölgelerde farklı kültür ve dillerle etkileşimin yoğun, bazı bölgelerde ise daha kapalı bir toplum özelliğinin ön plana çıkmasıdır. Bu tabloya bakılarak Siirt Arapçasının bir standardının olmadığı ve her bölgede farklı konuşulduğu şeklinde bir sonuç çıkarmak son derece yanlış bir değerlendirme olur. Zira araştırmamızın konusu gereği özellikle lehçenin konuşulduğu yörelerdeki dilsel farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu farkların çok az olduğunu ve bu tür nüanslar dışında Siirt Arapçasının yöredeki Araplar tarafından ortak bir dil olarak rahatlıkla kullanılabilirdiğini ifade etmek gerekir.

Rıstâk bölgesinin önemli yerleşim yerlerinden olan Fıskén Köyü'nün konuştuğu lehçede, diğer lehçede bulunmayan birtakım özellikler tespit edilmiştir. Bunların başında fiillere bitişen mansub muttasıl zamir olan hû (ه) zamirini nû (نو) şeklinde telaffuz etmeleri gelir. Örneğin bu köyde yaşayan Araplar قَتَلْتُهُ / *keteltuhû* (onu öldürdüm), أَكَلْتُهُ / *ekeltuhû* (onu yedim), كَتَبْتُهُ / *ketebtuhû* (onu yazdım) gibi kelimeleri; أَكَلْتُونُ / *keteltûnû*, كَتَبْتُونُ / *ketebtûnû* şeklinde sondaki ه / hû zamirini نُ / nû şeklinde telaffuz ederler. Yine yukarıdaki tablo incelendiğinde Fıskén Köyü'nün

kullandığı bazı kelimelerin diğer bütün bölgelerden farklı olduğu görülmektedir. Örneğin Siirt Araplarının hemen hemen tamamı *tavlé* (ahır), *nezle* (iniş) ve *vidon* (bidon) kelimelerini ortak olarak kullanıyorken; Fiskén Köyü'nde ise bunlar *ıstabal* (ahır), *hadra* (iniş) ve *tloké* (bidon) şeklinde ifade edilmektedir.²⁷

3. BAZI SÖZLÜ EDEBİYAT ÜRÜNLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Bir yazılı sistemi olmayan Siirt Arapçası, asırlardır varlığını şifahi kültüre dayanarak devam ettirmiştir. Yazılı bir dile sahip olmamanın dezavantajları olabilir. Ancak şifahi kültürün getirdiği avantajlar da göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Zira esasında söze dayalı bir iletişim aracı olan dil, sözlü kültürde daha serbest, daha esnek ve ses çeşitliliği bakımından daha zengindir. Yazılı sistemin kalıplarına sıkıştırıldığında ise bu özelliklerinden çoğunu yitirebilir. Dolayısıyla asırlardır sözlü olarak yaşayan ve şifahen nesilden nesile aktarılan Siirt Arapçası, sözlü edebiyat ürünleri anlamında oldukça zengin bir hal almıştır. Bu ürünlerin büyük çoğunluğu özellikle son yarım asırda unutulup yok olmaktadır. Hal böyle iken lehçenin sahip olduğu sözlü edebiyat unsurlarının derlenerek muhafaza altına alınması büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda aşağıda, yörede kullanılan birtakım sözlü edebiyat ürünleri ve bölgeden bölgeye ortaya çıkan kullanım farklılıklarına örnekler verilecektir.

3.1. Atasözlerindeki Farklılıklar

Kendine has bir Arapçası Siirt Arapça diyalektinde sanki her sözcüğün yan yana geldiği diğer kelimelere göre özel bir seslendirilişi vardır. Tamamen sözlü geleneğe dayanan bu dilin hem ses hem kelime ve yapı çeşitliliği akımından oldukça zengin olduğu söylenebilir.²⁸ Bu diyalektin sahip olduğu en önemli sözlü edebiyat ürünlerinden birisi atasözleridir. Bu atasözleri hikmet, kadın, ahlak, toplumsal ilişkiler, irşat, doğa olayları, dua, beddua

²⁷ Siirt merkezde bulunan Kazimiye Medresesi'nin müderrislerinden olan Ferhan Demir (Doğum 1986 Fiskén) ile 07.05.2019 tarihinde yapılan mülakattan.

²⁸ Emin Cengiz, "Siirt Arapçasının Korunmasında Sözlü Kültürün Rolü", *Artuklu Akademi* 6/1 (Haziran 2019): 70.

gibi hayatın pek çok alanını konu alan geniş bir yelpazeye sahiptir.²⁹ Zira bu atasözleri, yöre halkının örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini, dünyaya görüşlerini ve hayata bakış açılarını yansıttığı gibi onların inanç yapıları ile dini kültür ve birikimleri hakkında da önemli ipuçları vermektedir.³⁰ Ancak leçenin konuşulduğu bölgelerde kullanılan bazı atasözlerinde lafız farklılıkları olduğu göze çarpmaktadır. Bölgeler arasındaki yaşam tarzı farklılığı, dünyaya bakış açısı ve köy ile kent hayatının sağladığı çeşitli hayat şartları bu farklılıkların altında yatan temel nedenlerdendir. Aşağıda bu farklılıklara örnek verilecektir:

• اِعْمَلْ چَكِّي او امسَلِّي لا تحتاج في الإِمْحَلِّي / *İ'mil çekké û imsellé lê tih̄téc fi'l-îmhellé* (Dikiş nakışla uğraş fakat mahalleye muhtaç olma.): Siirt Arapçasında kullanılan bu atasözü kişinin kimseye muhtaç olmamak için kendi emeğiyle ve alın teriyle çalışması gerektiğini tembihlemektedir. Bu atasözü genellikle Siirt merkezdeki Araplar tarafından kullanılmaktadır. Rıstâk bölgesinde ise bu minvalde şu atasözü kullanılır: لا تَحْتَاچ شَا أَحَد / *İ'mil is-sebt u'l-ehet lê tih̄téc şe eh̄et*. (Cumartesi pazar günleri çalış ama kimseye muhtaç olmaya.)³¹

• اللهُ يَسْمَعُ مِنْ فَمِّكَ / *Alla yısmeh mın fimmok* (Allah senin ağzından duysun): Bu ifade, arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi için söylenir. Söylenen şeylerin yüce Allah tarafından kabul görmesi temenni edilmektedir.³² Rıstâk bölgesinde ise bu atasözü اللهُ يَسْمَعُ حَسَنًا / *Alla yısmeh hıssok* (Allah sesini duysun): şekilde söylenir.

• هِش فُنْطُ أَفَار مَسْكِي / *Hêş fastu afar meské* (Daha tutacak yeri var.): Siirt merkezde kullanılan bu söz; çok eskimiş ve yıpranmış olmasına rağmen hala iş görebilecek durumda olan eşyalar veya yaşlanmış olmasına rağmen henüz elden ayaktan düşmemiş insanlar için söylenmektedir.³³ Rıstâk böl-

²⁹ Bkz. Abdulhadi Timurtaş, “el-Mevrûs eş-Şa'bi li 'Arab Es'ard”, *Dirâse fi'l-Lehecât el-'Arabîyye el-Mahkiyye fi Türkiye*, Ed. Yaşar Acat, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018), 161-170.

³⁰ Emin Cengiz, “Siirt Arapça Dialektinde Kullanılan Atasözlerinde Dini Motifler”, *ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi 10-12 Haziran 2019*, Ed. Seniha Avcıl - Yasemin Ağaoglu, (Siirt: ISPEC Uluslararası Yayınevi, 2019), 93.

³¹ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 258; Abdulhadi Timurtaş, “el-Uğniyetu'l-'Arabîyyetu'ş-Şabiyye fi Es'ard - Dirase Tahliyye / Siirt'te Arap Halk Türküleri Analitik Bir Araştırma”, *Ekev Akademi Dergisi* 63 (Yaz 2015): 417.

³² Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 17.

³³ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 81.

gesinde ise bu söz; *هَش فِي أَفَار مَسَكِي / Héş fiyu afar meské* (Daha tutacak yeri var.) şeklinde söylenmektedir.

• *لَيْحِي بِلَا إِزْعَاقِ يِرْكَسِ بِلَا اِبْسَاطِ / Leyîcî belê ız'âk, yırkês belê ıbsât* (Davetsiz gelen kişi, kilimsiz oturur.):³⁴ Bir yere çağrılmadan giden kimse, ağırlanmayı belememelidir. Davet edilmediği için bu kişinin beklediği ilgiyi göremeyeceğini anlatan bu söz misafirlik adabına vurgu yapmaktadır. Türkçedeki “Davetsiz gelen (giden) dōşeksiz oturur.”³⁵ atasözüne yakın bir mana ifade etmektedir. Bu söz, Siirt merkezde yukarıdaki şekliyle ifade edilirken Rıstâk bölgesinin bazı yerlerinde (İkizbağlar köyü gibi) *لَيْحِي بِلَا سَيْحِ يِرْكَسِ بِلَا اِبْسَاطِ / Leyîcî belê seyħ, yırkês belê ıbsât* (Davetsiz gelen kişi, kilimsiz oturur.) şeklinde söylenmektedir.

• *لَيْلَةُ الْخَلْوِ شَرَّتِ السَّنُونُورَةَ / Leylît il-ħelvé şarat ıś-sannôra* (Gerdek gecesi kediyi parçaladı):³⁶ Bu atasözü; bazı insanların güçlerini ispatlamak veya karşılarındaki kişilere göz dağı vermek için gereksiz ve yanlış hareketlerde bulduklarını ifade etmektedir. Siirt merkezde söylenen bu atasözünün Rıstâk bölgesinde farklı bir söylenişi vardır. Zira Rıstâk bölgesinde kedi için *sannôra* değil *pışşûné* ismi kullanılır. Bu durumda yukarıdaki atasözü Rıstâk bölgesinde *لَيْلَةُ الْخَلْوِ شَرَّتِ الْبِشُونَةَ / Leylît il-ħelvé şarat il-pışşûné* şeklinde söylenecektir.

• *عَيْنِيُو يِرْقَصُو فِي قَحْفِ رَاسُو / Eyneyû yırkısu fı kaħf râsû* (Gözleri kafasında oynuyor.):³⁷ Siirt merkezde, son derece kurnaz ve tehlikeli insanlar için kullanılan bu atasözünün Rıstâk bölgesinde farklı bir kullanımı bulunmaktadır. Zira Rıstâk bölgesindeki Araplar bu atasözünü *عَيْنِيُو يَلْعَبُو فِي قَحْفِ رَاسُو / Eyneyû yil'ebû fı kaħf râsû* şeklinde ifade etmektedirler. Yani *yırkısu* (oynuyorlar) kelimesinin yerine onun eş anlamı olan *yil'ebû* kelimesini kullanırlar.

• *سَوَاةُ طَرِيقِ الْحَمَامِ / Sevêhû tarîħ il-ħımmêm* (Hamam yoluna çevirdi.):³⁸ Daha çok Siirt merkezde kullanılan bu söz, bir yere çok sık gidip gelince

³⁴ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 84.

³⁵ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 6. Baskı, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991), I: 211.

³⁶ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 118.

³⁷ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 120.

³⁸ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 128.

söylenir. Eskiden Siirt'te bayanların sık sık hamama gitme adetleri vardı. Bu nedenle bir kişiye “burayı hamama çevirdin” denilince o mekâna çok fazla uğradığı ima edilir. Kırsalda ise hamam kültüründen söz etmek mümkün değildir. Zira bu atasözünün Rıstâk bölgesindeki kullanımında hamam yerini çeşme almıştır. Ayrıca tarîk kelimesi yerine darp sözcüğü kullanılmaktadır. Böylece ilgili atasözü Rıstâk bölgesinde *سَوَاهُ ضَرْبِ الْعَيْنِ / Sevêhû darp il-‘eyn* (Çeşme yoluna çevirdi.) şeklinde söylenir olmuştur. Bu atasözlerine bakıldığında yöre halkının yaşam tarzları ve kültürlerindeki farklılıkların dillerine de yansiyabildiği açıkça görülmektedir.

• *مَا يَصِيرُ حَسَدُ مَوِّ يَمُوتُ أَحَدٌ / Mey sîr hesed mô ymût ehet* (Kıskançlık olmasaydı, kimse ölmezdi. Kişinin başına ne gelirse kıskançlığından gelir.):³⁹ Rıstâk bölgesinde bu şekilde söylenen ilgili atasözü, kıskançlığın ne kadar kötü bir davranış olduğunu anlatmak için kullanılır. Ölümün pek çoğunun kıskançlıktan kaynaklandığı ifade eden bu atasözünün Siirt merkezdeki kullanımı ise *مَا كَ يَصِيرُ حَسَدُ مَا كَ يَصِيرُ مَمَاتٌ / Mê ke ysîr hesed, mê ke ysîr memêt* (Kıskançlık olmasaydı, ölüm olmazdı)⁴⁰ şeklindedir.

Dolayısıyla bu örnekte olduğu gibi Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgelerde, aynı anlamda kullanılan bazı atasözlerinde birtakım söyleniş farklılıklarına rastlanabilmektedir.

Yukarıdaki atasözleri arasındaki lafız farklılıkları incelendiğinde, kırsal ile kent hayatı arasındaki yerleşim tarzının ve geçim kaynağının etkili olduğu açıkça görülmektedir. Zira kent hayatında daha çok mahalle kültürü hâkim olduğu için insanlar bir şeye ihtiyaç duyduklarında mahalle halkından destek talep etmektedirler. Kırsalda ise mahalle kültürü hâkim olmadığı için kişiler birbirlerine başka bağlarla bağlıdır. Ayrıca dikiş nakış gibi el sanatları kırsaldan ziyade kentte yaygın olan bir geçim kaynağıydı. Dolayısıyla bazı atasözleri arasındaki lafız farklılıklarının nedeni, kent hayatı ile kırsaldaki yaşam tarzı arasındaki farklılıkların dile yansımaları olarak değerlendirilebilir.

³⁹ Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 256. Bu atasözünün şeklinde bir kullanımı da vardır. Bkz. Abdulhadi Timurtaş, “el-Emsâlu'l-'Arabîyyetu's-Şa'biyye fi Es'ard -el-Mavdû' ve'l-Luğa- / Siirt Arapçasında Halk Atasözleri -Konu ve Dil-”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (Bahar 2016): 97.

⁴⁰ Mergen, *Atasözleri ve Deyimler*, 176.

3.2. Tekerlemelerdeki Farklılıklar

Siirt yöresinde yaşayan Arapların sözlü kültür unsurlarından birisi de *hazzôriya* denen tekerlemelerdir. Eskiden Siirt yöresinde yaygın olarak kullanılan bu tür tekerlemeler günümüzde artık unutulmaya yüz tutmuştur. Aşağıda bu tekerlemelerin bölgelere göre gösterdiği farklılıklar ele alınacaktır. Örneğin Siirt merkezde karı-koca arasında bir anlaşmazlık olduğunda şu tekerlemeyle erkek, eşini huzurundan kovardı.⁴¹

Siirt Arapçası	Transkripsiyonu	Türkçesi
حَحْنَجَلِي بَحْنَجَلِي	<i>Hecencilé becencilé</i>	Hacencele becencele
رَاحَ مَعَ الْجِدِّ فِي الرَّوْضِي	<i>Râh me'el-cidi fir-ravzané</i>	Tekeyle birlikte bahçeye gitti
زَرَعْتُ زَرْعَهُ فِي الْوَطَى	<i>Zara'tû zar'é fil-vatâ</i>	Düzlükte bir ekin ekdim
كَحِيثَ حَمَامِي تَلْقَطِي	<i>Kic-cit hemémé tulquta</i>	Bir güvercin onu yemeye gelmiş
يَنْ شَلْقَطِي نَنْ بَلْقَطِي	<i>Yen şalkutâ yen balkutâ</i>	Ya ona tokat at ya da kaşlarını çat
فُومِي رُوحِي أَنْفِيسِي	<i>Kûmi rôhin-kıştî</i>	Kalk defol git!

Rıstâk bölgesinde de yukarıdakine benzer bir tekerleme bulunmaktadır. Ancak bu tekerlemenin hem lafızları hem kullanım amacı Siirt'tekinden farklıdır. Zira buradaki tekerleme, Türkçedeki “portakalı soydum baş ucuma koydum...” gibi oyunlarda sıranın kimde olduğunu belirlemek için söylenen “başlama tekerlemesi” amacıyla söylenmektedir. Bu tekerlemenin her bir kelimesi, oyun oynayacak kişiler işaret edilerek söylenir. En son kelime kime denk gelirse oyuna o kişi başlar.⁴² Rıstâk bölgesindeki tekerleme şöyledir:

Siirt Arapçası	Transkripsiyonu
حَحْنَجَلِي بَحْنَجَلِي	<i>Hecencilé becencilé</i>
طَارَا تِيْزُو	<i>Târâ tizo</i>
بَلَكْتِ حِيْزُو	<i>Belkét hîzo</i>
أَيِّي بَنِي	<i>Enye benye</i>
بَطَّاقَ بِالْفُلْجِ بَرَّاقِي	<i>Bıttâk bil-felç bızınnâyé.</i>

⁴¹ Cumhuriyet Kılıççıoğlu (Doğum 1938 Siirt) ile yapılan 04.06.2018 tarihli mülakat.

⁴² Cengiz, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, 259.

Aynı dili konuşan bu insanların yaşam tarzları, örf ve adetleri, geçim kaynakları, fiziki çevreleri, ekonomik düzeyleri ve diğer kültürlerle olan komşulukları açısından birbirlerinden ayrışan özellikleri vardır. Tüm bu faktörler Siirt Arapçasına farklı renkler, tonlar ve melodiler katmıştır.

SONUÇ

Her dilde olduğu gibi Arapçada da çeşitli faktörlerin etkisiyle merkezden uzaklaşıp ses, yapı ve dizim yönüyle birtakım farklılıklar gösteren alt kollar doğmuştur. Zamanla lehçe diye tarif edilen bu dillerin de alt gruplarını oluşturan bazı ağız ve şiveler oluşmuştur. Türkiye’de konuşulan Arapçanın da bir ağız veya şive olarak kabul edilmesi mümkündür. Bu çalışma bize ağız ve şivelerin dahi kendi içerisinde farklılık gösteren bazı özellikleri bulunabilmektedir. Zira bu çalışma neticesinde Siirt Arapçasının konuşulduğu yerleşim yerleri arasında hem fonetik hem bazı kelimelerin lafızlarında hem de sözlü edebiyat unsurlarının kullanımında birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Bölgeler arasındaki dilsel farklılıklar, lehçeyi konuşanlar tarafından kolaylıkla ayırt edilebilecek düzeydedir. Aynı dili konuşan bu insanların yaşam tarzları, örf ve adetleri, geçim kaynakları, fiziki çevreleri, ekonomik düzeyleri ve diğer kültürlerle olan komşulukları açısından birbirlerinden ayrışan özellikleri vardır. Tüm bu faktörler Siirt Arapçasının konuşulduğu bölgeler arasında birtakım dilsel değişiklikler doğmasına neden olmuştur. Ancak bu farklılıklar Siirt Arapçasına çeşitli renk, ses tonları ve melodiler katarak bu dili zenginleştirmiştir. Lehçenin konuşulduğu bölgelerde çeşitli müessirler neticesinde dilde birtakım farklılıkların oluşması gayet doğaldır. Bunun en temel nedeni de söz konusu lehçenin bir yazılı dilinin bulunmaması ve varlığını tamamen sözlü kültüre dayandırmasıdır. Zira sözlü kültür, yazılı kültüre nazaran dış etkenlere karşı daha açık ve daha savunmasızdır. Bu nedenle Siirt Arapçasında dış etkenlerin çeşidine ve etkisine bağlı olarak bölgeden bölgeye farklılık arz eden birtakım deformasyonlar oluşmuştur. Bu farklılaşmanın olumlu veya olumsuz tarafa doğru yönelmesi veya dış etkinin çeşidi ve dil üzerindeki tesiri her bölgede aynı olmadığı için dilde yaşanan farklılaşmaların türü veya deformasyonun şiddeti de aynı olmamıştır. Bunun önüne geçmenin en temel yollarından birisi, Siirt Arapçasına

bir yazılı dil kazandırmak ve lehçenin eskiden olduğu gibi günümüzde de aktif bir şekilde konuşulmasını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. *Dil, Şu Büyüklü Düzen*. 4. Baskı. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (I-II)*. 6. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.
- Arı, M. Ali. <https://www.youtube.com/watch?v=tYoa6Hn1XfM> (Erişim: 01.04.2019).
- Aydın, Tahirhan. "Standart Arapça ve Lehçe Tartışmaları". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4. (Aralık/2015): 107-119.
- Bayraktar, Nesrin. *Dil Bilimi*. 4. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Bituna, Gabriel. *Morfo-Sintaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamian Din Siirt, Turcia*, Bükreş: Bükreş Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Cengiz, Emin. "Siirt Arapçasını Yaşatmak". *Türkiye'de Konuşulan Arap Dialektleri*. Ed. Yaşar Acat. 224-265. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- Cengiz, Emin. "Türkçenin Siirt Arapçasına Etkisi". *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*. Ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt. 711-727. Ankara: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Cengiz, Emin. "Siirt Arapçasının Korunmasında Sözlü Kültürün Rolü". *Artuklu Akademi* 6/1 (Haziran 2019): 67-88.
- Cengiz, Emin. "Siirt Arapça Dialektinde Kullanılan Atasözlerinde Dini Motifler". *ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi 10-12 Haziran 2019*. Ed. Seniha Avcıl - Yasemin Ağaoğlu. 90-101. Siirt: ISPEC Uluslararası Yayınevi, 2019.
- Cengiz, Tekin. (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm Köyü)/Tillo) ile yapılan 02.04.2019 tarihli mülakat).
- Çıkar, M. Şirin - Timurtaş, Abdulhadi. "Siirt Yöresinde Konuşulan Arapçanın Temel Özellikleri". *Nüşba Şaarkiyat Araştırmaları Dergisi* 28 (2009/I): 87-112.
- Fırcıncı, Doğan. "İmâle Kurallarını İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016): 147-166.
- Gül, Necim. *Siirt Arapçasını Kurtarmak*. b.y.: Sage Matbaacılık, 2013.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab (I-VI)*. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- Kılıççıoğlu, Cumhuri. (Doğum 1938 Siirt) ile yapılan 04.06.2018 tarihli mülakat.

- Mergen, Ayhan. *Siirtlinin Gönlünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler Arapça Söylenişleriyle*. Siirt: Özel Basım, 2017.
- Otto, Jastrow. “Türkiye’de Arapça Diyalektleri -Karşılaştırmalı Tipolojiye Doğru”. çev. Muna Özeken. *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi* 24/2 (2015): 63-74.
- Sibeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb (I-V)*. thk. ve nşr. Abdusselâm Muhammed Harun. 3. Baskı. Beyrut: ‘Âlemu’l-Kütüb, 1983.
- Şayır, Mehmet. *Mardin Arapça Diyalekti*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2017.
- Timurtaş, Abdulhadi. “el-Uğniyetu’l-‘Arabîyyetu’ş-Şabiyye fi Es’ard - Dirase Tahlîliyye / Siirt’te Arap Halk Türküleri Analitik Bir Araştırma”. *Ekev Akademi Dergisi* 63 (Yaz 2015): 411-443.
- Timurtaş, Abdulhadi. “el-Emsâlu’l-‘Arabîyyetu’ş-Şa’biyye fi Es’ard -el-Mavdü ve’l-Luğa- / Siirt Arapçasında Halk Atasözleri -Konu ve Dil-”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (Bahar 2016): 89-110.
- Timurtaş, Abdulhadi. “el-Mevrûs eş-Şa’bî li ‘Arab Es’ard”. *Dirâse fi’l-Lehecât el-‘Arabîyye el-Mahkiyye fi Türkiye*. Ed. Yaşar Acat. 127-176. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018,
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fi ‘İlmi’l-‘Arabîyye*, thk. Salih Kadâra, Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2004.

Kaynak Kişiler:

- Nasri Cengiz (Doğum 1951 İkizbağlar (Töm Köyü) Tillo/Siirt)
- Cumhur Kılıçcıoğlu (Doğum 1938 Siirt)
- M. Ali Arı (Doğum 1940 Öncesi? Siirt)
- Ayhan Mergen (Doğum 1957 Siirt)
- Murat Erdal (Doğum 1969 Siirt)
- Nurettin Kılıçer (Doğum 1972 Siirt)
- Tekin Cengiz (Doğum 1986 İkizbağlar (Töm Köyü) Tillo/ Siirt)
- Ferhan Demir (Doğum 1986 Fiskén)
- Aslan Karakaş (Doğum 1985 Siirt)
- Mahfuz Saltan (Doğum 1988 Sinép (Çatılı) Köyü)
- Mehmet Ali Durgun (Doğum 1990 Tillo)
- (Mülakat Tarihi: 07.05.2019; Mülakat yeri: Kazimiye Medresesi Merkez/Siirt ve İkizbağlar Köyü Tillo/Siirt)